

نگاه قرآن به آینده؛ امیدبخش و مبتنی بر سنت‌های الهی

حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمسعود عمرانی با بیان اینکه بررسی آموزه‌های قرآنی نشان می‌دهد که آینده در نگاه وحی،

حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمسعود عمرانی با بیان اینکه بررسی آموزه‌های قرآنی نشان می‌دهد که آینده در نگاه وحی، نه تصادفی و صرفاً مادی، بلکه مسیری غایت مدار و حکیمانه است، گفت: این نگاه، هم بر مسئولیت انسان در شکل دهی آینده تأکید دارد و هم بر حاکمیت نهایی اراده الهی، که آینده را به چشم اندازی امیدبخش اما مسئولیت آور تبدیل می‌کند.

حجت‌الاسلام مسعود عمرانی، عضو هیئت علمی دانشگاه رضویقرآن کریم بر اهمیت اخلاق و رفتارهای انسانی تأکید دارد. آینده پژوهی می‌تواند با بهره‌گیری از این آموزه‌ها، راهکارهایی برای تقویت ارزش‌های اخلاقی در جوامع مدرن ارائه دهد. آموزه‌های قرآنی همچنین بر حفظ محیط زیست و استفاده معقول از منابع طبیعی تأکید می‌کنند. آینده پژوهی با توجه به این آموزه‌ها قادر است الگوهای مدیریت منابع طبیعی را توسعه دهد که به حفاظت از محیط زیست و کاهش آثار منفی تغییرات اقلیمی کمک می‌کند؛ رویکردی که به طراحی سیاست‌های زیست محیطی مؤثر و پایدار می‌انجامد.

افزون بر این، قرآن انسان را به جست‌وجوی علم و دانش تشویق می‌کند. آینده پژوهی می‌تواند این نگاه را مبنای طراحی نظام‌های آموزشی نوآورانه قرار دهد؛ نظام‌هایی که مهارت‌های لازم برای رویارویی با چالش‌های آینده را در دانش‌آموزان پرورش داده و خلاقیت و تفکر انتقادی آنان را تقویت کنند. آموزه‌های قرآنی همچنین بر همبستگی و همکاری اجتماعی تأکید دارند. آینده پژوهی با بهره‌گیری از این آموزه‌ها می‌تواند مدل‌هایی برای تقویت روابط اجتماعی و همکاری‌های بین‌نسلی ارائه کند و شبکه‌های اجتماعی پایداری بسازد که در آن افراد به یکدیگر کمک کرده و از تجربیات هم استفاده کنند.

آموزه‌های قرآنی همچنین بر اهمیت صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز تأکید دارند. آینده پژوهی در این چارچوب می‌تواند برنامه‌های آموزشی و فرهنگی طراحی کند که فرهنگ گفت‌وگو و حل‌وفصل مسالمت‌آمیز اختلافات را ترویج دهند. این رویکرد به کاهش تنش‌ها و افزایش امنیت اجتماعی می‌انجامد. درواقع، ترکیب آموزه‌های قرآنی با آینده پژوهی می‌تواند به ایجاد جامعه‌ای پایدار و عادلانه منجر شود؛ جامعه‌ای که سیاست‌ها و برنامه‌های آن به بهبود کیفیت زندگی انسان‌ها و تحقق اهداف بلندمدت اجتماعی و زیست محیطی کمک کند. بدین ترتیب، آموزه‌های قرآنی می‌توانند چراغ راهی برای ساختن آینده‌ای بهتر باشند.

در همین زمینه خبرنگار ایکنای خراسان رضوی، با حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمسعود عمرانی، عضو هیئت علمی دانشگاه رضوی، پژوهشگر شیعه‌شناسی و معاون آموزش، پژوهش و فرهنگی دانشگاه فرهنگیان پردیس شهید بهشتی، درباره «آموزه‌های قرآنی و آینده پژوهی» گفت وگویی انجام داده است که در ادامه می‌خوانیم؛

ایکنا - چگونه می‌توان نگاه قرآن به آینده جامعه بشری را تفسیر کرد و این نگاه چه ابعادی دارد؟

نگاه قرآن به آینده، نگاهی غایت‌شناسانه و مبتنی بر حکمت الهی است. آینده بشر در قرآن تصادفی یا صرفاً نتیجه فعل و انفعالات مادی نیست، بلکه مسیری است که به سوی یک پایان‌نامه مشخص در حرکت است. این نگاه را می‌توان در چهار بعد اعتقادی - توحیدی، اخلاقی - انسانی، تاریخی - تمدن‌ساز و غایی - معادشناسانه خلاصه کرد.

در بعد اعتقادی - توحیدی، آینده نهایی بشر، پیروزی حق بر باطل و استقرار کامل توحید است. آیه ۸۱ سوره اسراء «وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» به این حقیقت اشاره دارد.

در بعد اخلاقی - انسانی، آینده جامعه بشری وابسته به انتخاب‌های اخلاقی و اعمال انسان‌هاست. جامعه‌ای که بر پایه عدل، تقوا و صدق بنا شود، رستگار خواهد شد و جامعه‌ای که بر ظلم و فسق استوار باشد، محکوم به زوال است. آیه ۱۱ سوره رعد «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا يَقُومُ حَتَّىٰ يَغْيُرُوا مَا يَأْتُسِيهِمْ» به این موضوع اشاره دارد.

در بعد تاریخی - تمدن‌ساز، قرآن با بیان سرگذشت اقوام پیشین همچون عاد، ثمود و فرعونیان، الگویی تاریخی ارائه می‌دهد که نشان می‌دهد تمدن‌ها براساس قوانین ثابت الهی صعود و سقوط می‌کنند. این نگاه، بعدی آینده پژوهانه برای درس‌آموزی از گذشته دارد. و در بعد غایی - معادشناسانه، قرآن به روشنی از آینده‌ای فراتر از تاریخ مادی سخن می‌گوید که همان قیامت و حیات اخروی است. این نگاه، زندگی دنیوی را پلی برای آینده‌ای ابدی می‌داند و به آن عمق و معنا می‌بخشد.

ایکنا - آیا قرآن به طور خاص به موضوع آینده پژوهی پرداخته است؟ این آموزه ها چگونه در مطالعات آینده پژوهی قابل استفاده هستند؟

قرآن به معنای مدرن و دانشگاهی آن، کتاب آینده پژوهی نیست، اما اصول و بینش هایی ارائه می دهد که می تواند چارچوب فلسفی و ارزشی مستحکمی برای آینده پژوهی باشد.

قرآن همواره انسان را به «تأمل»، «تدبر»، «سیر در زمین» و «نگاه به عاقبت امور» دعوت می کند. در آیه ۱۸ سوره حشر آمده است «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ». این نگاه، همان آینده نگری است. همچنین قرآن قوانین حاکم بر تغییرات فردی و اجتماعی را «سنن الهی» می نامد. آینده پژوه با مطالعه این سنن، مانند سنت ابتلا و آزمایش، سنت تأخیر در مجرمین و سنت پیروزی مستضعفان می تواند الگوهای کلان تغییر را شناسایی کرده و بر اساس آن ها سناریونویسی کند.

آینده پژوهی مدرن نیز بر نقش تصمیم گیری در شکل دهی آینده های بدیل تأکید دارد. قرآن هم آینده را کاملاً مشروط به انتخاب های انسان می داند (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ...) و این نقطه ای برای همگرایی است. ایکنا - چگونه آموزه های قرآنی می توانند بر تغییرات اجتماعی و فرهنگی آینده اثرگذار باشند؟

آموزه های قرآنی به عنوان منبعی معنا ساز و هنجاری می توانند تغییرات آینده را در سه سطح هدایت کنند. سطح کلان(جهان بینانه): ارائه جهان بینی توحیدی که در آن انسان خلیفه خدا بر زمین است. این نگاه توسعه را به سمت تعادل میان مادیت و معنویت، عدالت و عبودیت سوق می دهد و در برابر جهان بینی های صرفاً مادی گرا یا اومانیستی افراطی می ایستد. سطح میانی(نهادسازی)، قرآن اصول حاکم بر نهادهایی مانند خانواده(مودت و رحمت)، اقتصاد(عدالت و پرهیز از ربا)، قضاوت(الزام به عدالت) و سیاست(شورا و امر به معروف) را بیان می کند. این اصول می توانند مبنای ساخت نهادهای آینده باشند و سطح خرد(فردسازی)، تأکید بر پرورش انسان های متقی، عاقل، صابر و اخلاق مدار به عنوان سرمایه انسانی ضروری برای تحقق جامعه آینده مطلوب.

ایکنا - چه الگوهای رفتاری و اجتماعی در قرآن وجود دارد که می تواند به آینده پژوهی در علوم انسانی کمک کند؟

از جمله این الگوها می توان به امر به معروف و نهی از منکر اشاره کرد که یک نظام نظارتی اجتماعی غیرمتمرکز و خودجوش است و سلامت اخلاقی جامعه را تضمین می کند. همچنین الگوی پاداش و جزا که رابطه میان عمل و نتیجه را به صورت یک سیستم ترسیم می کند. این نگاه می تواند به آینده پژوهان کمک کند عواقب بلندمدت تصمیمات انسانی را بهتر شبیه سازی و تحلیل کنند.

ایکنا - قرآن چه تأکیدی بر علم و دانش دارد و این تأکید چگونه می تواند به تحلیل آینده کمک کند؟

تأکید قرآن بر علم و خردورزی بی نظیر است. نخستین آیات نازل شده با «خواندن» و «قلم» آغاز شد (سوره علق). آیات بسیاری انسان را به تعقل، تدبر و سیر در زمین برای کشف قوانین الهی دعوت می کند.

این نگاه، علم را از ابزار صرف قدرت جدا کرده و آن را عبادتی برای شناخت خالق می داند. چنین رویکردی می تواند دوباره انگیزه ای نیرومند برای پیشرفت علمی و اخلاق مدار در تمدن اسلامی ایجاد کند. همچنین قرآن با تأکید بر عدالت، مسئولیت و عاقبت اندیشی، چارچوبی اخلاقی برای جهت دهی به تحقیقات علمی ارائه می دهد و از کاربردهای مخرب علم در حوزه هایی مانند هوش مصنوعی، ژنتیک یا انرژی جلوگیری می کند.

ایکنا - مسئولیت های انسانی در قبال آینده در آموزه های قرآن چگونه تعریف شده اند؟

مسئولیت انسان در قرآن بر دو پایه استوار است. نخست مسئولیت در قبال خدا که انسان به عنوان خلیفه خدا روی زمین، مؤظف است از مواهب طبیعی درست استفاده کند و در جهت آبادانی و عدالت بکوشد. (اشاره به بقره/۳۰). همچنین مسئولیت در قبال انسان ها و نسل های آینده که قرآن بر انفاق، کمک به محرومان و عدالت اجتماعی تأکید دارد. این نگاه، مسئولیت بین نسلی را تقویت می کند؛ به این معنا که نباید منابع را نابود کنیم یا زمینی آلوده و ناامن برای آیندگان باقی بگذاریم. این دیدگاه، آینده پژوهی را از فعالیتی صرفاً تحلیلی به فعالیتی اخلاقی و مسئولانه تبدیل می کند. ایکنا - آیا آموزه های قرآنی می توانند مبنایی برای توسعه پایدار باشند؟

قطعاً. بسیاری از اصول توسعه پایدار در قرآن ریشه دارند. قرآن اسراف و تبذیر را به شدت نهی می کند: «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا» (اعراف، ۳۱) که هسته اصلی پایداری است. عدالت محوری قرآن (حدید، آیه ۲۵) مستلزم توزیع عادلانه منابع و فرصت هاست. طبیعت نیز در قرآن «آیه الهی» معرفی می شود که مسخر انسان است، اما تسخیر به معنای بهره برداری مسئولانه و محترمانه است، نه تخریب. هدف خلافت انسان، عمران و آبادانی زمین است.

ایکنا - قرآن چه تهدیداتی را برای آینده بشر بیان کرده است و این آموزه ها چه کمکی به آینده پژوهی می کند؟

قرآن به تهدیدات متعددی اشاره دارد. فساد در زمین (اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی): «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ...» (روم، ۴۱)، تفرقه میان ادیان و مذاهب و تأکید بر وحدت براساس مشترکات. سقوط جوامع ظالم همانند داستان فرعون و بزرگ ترین تهدید، غفلت از معنویت و اخلاق و غرق شدن در مادیات است. این آموزه ها به آینده پژوهی کمک می کنند تا ریسک های بنیادین انسانی و اجتماعی را بهتر بشناسد و تحلیل کند.

ایکنا - آیا می توان آیات خاصی از قرآن را مبنای آینده پژوهی دانست؟

بله؛ نه به عنوان فرمول ریاضی بلکه به عنوان اصول راهنما. از جمله اصل شورا در آیه ۱۵۹ سوره آل عمران که خداوند می فرماید: «قِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ قَطًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَقَصَّوْا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ» [ای پیامبر! پس به مهر و رحمتی از سوی خدا با آنان نرم خوی شدی، و اگر درشت خوی و سخت دل بودی از پیرامونت پراکنده می شدند؛ بنابراین از آنان گذشت کن، و برای آنان آمرزش بخواه، و در کارها با آنان مشورت کن، و چون تصمیم گرفتی بر خدا توکل کن؛ زیرا خدا توکل کنندگان را دوست دارد. و آیه ۲۸ سوره «شورا»، «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ»؛ و آنان که دعوت پروردگارشان را اجابت کردند و نماز را برپا داشتند و کارشان در میان خودشان بر پایه مشورت است و از آنچه روزی آنان کرده ایم، انفاق می کنند.»

اصل اعتدال و میانه روی در آیه ۱۴۲ سوره بقره، «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا» و مَا جَعَلْنَا الْقَبِيلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لَتَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ إِيْمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ يَالْتَأَسُ لِرُءُوفٍ رَحِيمٍ؛ و همان گونه [که شما را به راه راست هدایت کردیم] شما را امتی میانه [و معتدل و پیراسته از افراط و تفریط] قرار دادیم تا [در ایمان، عمل، درستی و راستی] بر مردم گواه باشید و پیامبر هم گواه بر شما باشد. و ما قبله ای را که بر آن بودی فقط به خاطر این قرار دادیم تا کسانی که از پیامبر پیروی می کنند از کسانی که از اسلام و اطاعت پیامبر برمی گردند [و متعصبانه به قبله پیش از کعبه می مانند] معلوم و مشخص کنیم؛ گر چه این حکم جز بر کسانی که خدا هدایتشان کرده گران و دشوار بود. و خدا بر آن نیست که ایمان شما را تباه کند؛ زیرا خدا به همه مردم رؤوف و مهربان است.»

اصل قانونمندی تغییر اجتماعی در آیه ۱۱ سوره رعد، «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا يَقُومُ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ يَقُومَ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ؛ برای انسان از پیش رو و پشت سر، مأمورانی است که همواره او را به فرمان خدا [از آسیب ها و گزندها] حفظ می کنند. یقیناً خدا سرنوشت هیچ ملتی را [به سوی بلا، نکبت، شکست و شقاوت] تغییر نمی دهد تا آنکه آنان آنچه را [از صفات خوب و رفتار شایسته و پسندیده] در وجودشان قرار دارد به زشتی ها و گناه تغییر دهند. و هنگامی که خدا نسبت به ملتی آسیب و گزند بخواهد [برای آن آسیب و گزند] هیچ راه بازگشتی نیست؛ زیرا برای آنان جز خدا هیچ یآوری نخواهد بود.» و آیه ۵۳ سوره انفال «ذَلِكَ يَأْتِ اللَّهُ لَمْ يَكْ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ؛ این [کیفر سخت] به سبب این است که خدا بر آن نیست که نعمتی را که به قومی عطا کرده [به عذاب و نعمت] تغییر دهد تا زمانی که آنان آنچه را در خود [از عقاید حق، حالات پاک و اخلاق حسنه ای که] دارند [به کفر، شرک، عصیان و گناه] تغییر دهند؛ و یقیناً خدا شنوا و داناست.»

ضرورت آینده اندیشی در آیه ۱۸ سوره حشر «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»؛ ای اهل ایمان! از خدا پروا کنید؛ و هر کسی باید با تأمل بنگرد که برای فردای خود چه چیزی پیش فرستاده است، و از خدا پروا کنید؛ یقیناً خدا به آنچه انجام می دهید، آگاه است.»

اصل پیروزی مستضعفان در آیه ۵ سوره قصص «وَتَرِيدُ أَنْ تَمَنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَتَجْعَلَهُمْ أُيْمَةً وَتَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ» و ما می خواستیم به آنان که در آن سرزمین به ناتوانی و زبونی گرفته شده بودند، نعمت های با ارزش دهیم و آنان را پیشوایان مردم و وارثان [اموال، ثروت ها و سرزمین های فرعونیان] گردانیم.»

ایکنا - چگونه می توان علم و آموزه های دینی را در راستای آینده پژوهی به هم پیوند داد؟

این پیوند از طریق مدلی تعاملی ممکن است. علم (آینده پژوهی) روش ها و ابزارهایی همچون تحلیل روند، سناریونویسی و دلفی را ارائه می دهد و دین (قرآن) چرایی، ارزش ها و اخلاق را مشخص می سازد. در این الگو، آینده پژوهی از قرآن می پرسد: «آینده مطلوب چیست؟» و قرآن از آینده پژوهی می پرسد: «با توجه به روندهای موجود، چگونه می توان به آن آینده مطلوب رسید؟»

پیامبر(ص) نیز در تصمیم گیری ها از هم عقل جمعی (مشورت) و هم وحی بهره می گرفتند. این هم افزایی عقل و وحی، الگویی

کامل برای همکاری علم و دین در آینده پژوهی است. در جمع بندی، نگاه قرآن به آینده، نگاهی امیدبخش اما مسئولیت آور است؛ آینده ای که هم مشروط به اراده و انتخاب انسان است و هم در نهایت تحت حاکمیت و عنایت الهی قرار دارد. این نگاه، هم فعال ساز و هم آرامش بخش است.